

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XIX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**PROCEEDINGS
of the XIX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2024»**

**2024
Астана**

УДК 001

ББК 72

G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2024» студенттер мен жас ғалымдардың XIX Халықаралық ғылыми конференциясы = XIX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2024» = The XIX International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2024». – Астана: – 7478 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-7697-07-5

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001

ББК 72

G99

ISBN 978-601-7697-07-5

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2024**

в судебных процессах содействуют еще большему распространению дискриминации со стороны работодателя.

Список использованных источников

1. О применении судами законодательства о возмещении морального вреда: Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 27 нояб. 2015 г. № 7. // <https://adilet.zan.kz>
2. Ответы на дополнительные вопросы Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин ООН в связи с рассмотрением пятого периодического доклада Казахстана о выполнении Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин: сводная таблица от 16 сент. 2019 г. // <https://tbinternet.ohchr.org>
3. Решение Сарыаркинского районного суда города Астаны от 03.06.2019 г. по делу № 7113-19-00-2/5415 // <https://online.zakon.kz>.
4. Судебная практика. Правовая помощь для женщин // <https://sud.gov.kz/rus/content/sudebnaya-praktika>
5. Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384 «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года» (с изменениями по состоянию на 17.04.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37778759
6. International Labour Organization. ILO Helpdesk, #5, p.2 // https://www.ilo.org/empent/areas/business_helpdesk/faqs/WCMS_DOC_ENT_HLP_TIM_FAQ_EN/lang--en/index.htm
7. Доступ женщин к правосудию в Казахстане: определение препятствий и потребности в переменах. Международная комиссия юристов. Женева, 2013.
8. Australian Human Rights Commission. An International Comparison of Discrimination Act of 1975. <https://www.humanrights.gov.au/publications/international-comparison-racial-discrimination-act-1975-2008-introduction>

ОӘД 342

ЖЕР ҚОЙНАУЫНА МЕНШІК ҚҰҚЫҚТАРЫН НОРМАТИВТІК БЕКІТУ

Жармаханбетова Балжан Аuezханқызы

balzhan.zh10@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультетінің докторанты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – И.С.Сактаганова, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Жер қойнауын иелену табиғи ресурстарды құқықтық реттеудің маңызды аспектісі болып табылады, ол елдің экономикалық дамуы мен экологиялық әл-ауқатына айтарлықтай әсер етеді. Бұл мақалада жер қойнауына меншік құқығының нормативтік консолидациясының теориялық негіздері мен тарихи дамуы қарастырылып, Қазақстан мысалында баса назар аударылады.

Жер қойнауына меншік құқығын біржақты анықтау және заңнамалық бекіту жер қойнауы туралы заңнама жүйесінің орталық элементтерінің бірі ғана емес, сонымен қатар конституциялық заңнаманың негізгі қағидаттарының бірі, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздіктің маңызды элементі болып табылады. Ежелден мемлекет жер қойнауына меншік институтын дамытуға көңіл бөліп келеді. Зерттеуші В.Вовчок жер қойнауына меншік институтының

дамуының бастапқы кезеңінде екі негізгі көзқарасқа түсті деп есептеді. Бірінші көзқарасқа сәйкес жер қойнауына меншік құқығы жоғары билік тарапынан мойындалды [1].

Жер қойнауына меншік құқығын анықтаудың тағы бір тәсілі жер иесінің жер қойнауын пайдалану құқығына дейін қайнап, негізінен англосаксондық құқықтық жүйе мемлекеттерінде жүзеге асырылды.

Революцияға дейінгі зерттеушілердің көзқарасы бойынша, 19 ғ. жер қойнауы туралы заңнама (жер қойнауын иеленуге қатысты қатынастарды реттеу бөлігінде) қарама-қайшы болды¹⁵. Талдау көрсеткендей, XIX-XX ғасырлар тоғысында жер қойнауына меншік құқығы мемлекеттің бүкіл аумағында біркелкі қамтамасыз етілмеді. Зерттеушілер жер қойнауын иеленудің төрт түрін анықтайды:

- мемлекеттік меншік;
- Жеке меншік;
- коммуналдық меншік;
- провинция меншігі[2].

Кеңестік құқықтық доктрина, белгілі болғандай, мемлекеттік меншіктің басымдылығына негізделген. Кеңес мемлекетінің бюджетіне тұрақты жоғары кірістерді қамтамасыз еткен жер қойнауының байлығын мемлекеттік меншік объектісі ретінде қарастыруға болмайтыны анық. Алайда алғашқы кеңестік актілерде жер қойнауына меншік құқығын нормативтік бекіту нақты және бір мағыналы түсіндірілмеген.

Сонымен, 1917 жылы 8 қарашада (26 қазан) Кеңестердің Екінші Бүкілресейлік съезі қабылдаған «Жер туралы» Декретінде «жердің барлық қойнауы: кен, мұнай, көмір, тұз және өхге мемлекеттік маңызы бар заттар - мемлекеттің ерекше пайдалануына беріледі».

1917 жылға дейін Ресей империясының құрамында болған Қазақстанның жер қойнауы туралы дербес заңнамасы болған жоқ. Құқықтық реттеу бүкілресейлік заңнама шеңберінде жүзеге асырылды. Пайдалы қазбалар негізінен жеке және мемлекеттік меншікте болды, оларды пайдалану әртүрлі қаулылар мен заңдармен реттелді[3].

1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін барлық пайдалы қазбалар ұлттандырылды. 1920 жылы Халық Комиссарлар Кеңесінің «Жер туралы» Декреті шығып, жер қойнауын мемлекеттік меншік деп жариялады. 1927 жылы Кеңес Одағында жер қойнауын пайдаланудың қағидалары мен тәртібін белгілейтін бірінші Жер қойнауы туралы кодекс қабылданды. Бұл кезеңде пайдалы қазбалар социалистік шаруашылық үлгісіне сәйкес келетін орталықтандырылған және жоспарлы түрде пайдаланылды.

Жер қойнауының мемлекеттік меншік ретіндегі құқықтық мәртебесін нақты белгілеу 1925 жылға дейін кеңестік заңнамада болмаған. Бұрынғы құқық көздерінде жер қойнауын РСФСР меншігі деп анықтаған (1923 ж. 7 шілде) немесе жер қойнауына меншік құқығын анықтау мәселелері еленбеген (1924 ж. Конституциясы). 1925 жылғы РСФСР Конституциясы жер қойнауы социалистік мемлекеттік меншік болып табылады, сол арқылы жер қойнауына мемлекеттік меншікті қамтамасыз етті. Бұл көзқарас Кеңес мемлекетінің бүкіл тарихында өзгерген жоқ.

1991 жылы тәуелсіздік алған Қазақстан өз құқықтық жүйесін, оның ішінде жер қойнауы туралы заңнамасын қалыптастыра бастады. 1992 жылы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Заң қабылданды. 1992 жылғы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы тәуелсіз Қазақстанда жер қойнауын пайдалану мен қорғауды реттейтін алғашқы іргелі нормативтік құқықтық акт болды. Бұл заң нарықтық экономикаға көшу жағдайында құқықтық реттеудің негізін салып, еліміздің табиғи ресурстарын ұтымды және тиімді пайдаланудың құқықтық негіздерін жасауға ықпал етті. Ол жер қойнауын мемлекеттік меншікке алуды қамтамасыз етті және оларды лицензия негізінде пайдалану тәртібін белгіледі. 1992 жылғы заң жер қойнауы мемлекеттің айрықша меншігі болып табылатынын бекітті. Бұл ереже мемлекеттің жер қойнауы ресурстарына билік ету және олардың пайдаланылуын бақылау құқығын қамтамасыз етеді. Жер қойнауына мемлекеттік меншік мемлекетке табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және қорғау саясатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [4].

Заңның көрнекті тұстары заңмен жер қойнауы мемлекеттің айрықша меншігі болып табылатынын растады. Жер қойнауын мемлекеттік меншікке алумен қатар лицензиялау мәселелері де баса айтылды.

Лицензиялау – заңмен енгізілген жер қойнауын пайдалануды реттеудің негізгі тетіктерінің бірі лицензиялау болып табылады. Жер қойнауын пайдалану құқығын алу үшін заңды және жеке тұлғаларға тиісті лицензия алу қажет болды. Лицензияларды өтініштер мен конкурстық рәсімдер негізінде уәкілетті мемлекеттік органдар берді. Жер қойнауын пайдалану үшін оларды пайдалануға мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ететін лицензия қажет болды.

Жер қойнауын пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері нақты белгіленді. Заң жер қойнауын пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін, оның ішінде экологиялық нормаларды сақтауды және қызмет туралы есеп беруді анықтады. 1992 жылғы Қазақстан Республикасының «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Заңы тәуелсіз Қазақстанда жер қойнауын пайдалану мен қорғауды құқықтық реттеудің негізін қалады. Ол табиғи ресурстарды ұтымды және тиімді пайдаланудың құқықтық негіздерін, минералдық ресурстарға мемлекеттік меншікті белгілеуді, лицензиялау жүйесін, қоршаған ортаны қорғау шараларын қамтамасыз етті. Бұл заң еліміздің табиғи ресурстарын басқарудың заманауи және тиімді жүйесін құру жолындағы маңызды қадам болды.

1995 жылғы заңға көшсек, инвестициялық ахуалды жақсартуға және шетелдік инвесторларды тартуға бағытталған «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Заңға елеулі өзгерістер енгізілді. Бұл өзгерістер лицензиялау рәсімдерін оңайлатуды және жер қойнауын пайдалануға келісім-шарт жүйесін енгізуді қамтыды. Бұл заң ел экономикасындағы нарықтық экономикаға көшуге және шетел инвестициясын тартуға бағытталған өзгерістерді көрсетті. 1995 жылғы заң жер қойнауын пайдалану саласындағы инвестициялық ахуалды жақсартуға ықпал еткен лицензиялау рәсімдерін жеңілдететін және келісімшарттық жүйені енгізетін елеулі өзгерістерді қамтыды [5].

1995 жылғы заңның негізгі жаңалықтарының бірі жер қойнауын пайдалануға келісім-шарт жүйесі болды. Мемлекет пен жер қойнауын пайдаланушылар арасында жер қойнауын пайдалануға келісім-шарттар жасалып, жер қойнауын пайдаланудың шарттары, оның ішінде өндіріс көлемі, жұмыстарды орындау мерзімдері, экологиялық міндеттемелері және жер қойнауын пайдаланушылардың әлеуметтік жауапкершілігі айқындалды. Келісімшарт жүйесі жер қойнауын пайдалануды неғұрлым икемді және тиімді реттеуге ықпал етті.

Заң жер қойнауын пайдалануға мемлекеттік бақылау мен қадағалау жүйесін бекітті. Уәкілетті органдар заңнаманың, лицензиялар мен шарттар талаптарының, сондай-ақ экологиялық нормалардың сақталуын бақылап, бақылап отырды. Бұзушылықтар лицензияның қолданылуын тоқтата тұру немесе қайтарып алуды қоса алғанда, әкімшілік және қаржылық жазаға әкелуі мүмкін. Заң жергілікті қоғамдастықтардың мүдделерін ескеруді және олардың дамуына ықпал етуді көздеді. Жер қойнауын пайдаланушылардан жер қойнауын пайдалану жүзеге асырылған өңірлерде жергілікті халықтың өмір сүру жағдайын жақсартуға, жұмыс орындарын құруға және инфрақұрылымды дамытуға бағытталған әлеуметтік жауапкершілік бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру талап етілді[6].

Заңға жаңа тәсілдер 2010 жылы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Кодексі қабылданған кезде қолданылды. Бұл құжатта жинақталған тәжірибе ескерілді және халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жаңа реттеу принциптері енгізілді. Негізгі өзгерістерге лицензиялау және келісім-шарт рәсімдері неғұрлым ашық және жеңілдетілген.

Инвестицияларды қорғау мәселесі де ерекше көзге түседі. Инвесторлардың құқықтарын қорғау және геологиялық барлау мен тау-кен жұмыстарына инвестиция тарту жағдайларын жақсарту бойынша шаралар қабылданды. Қоршаған ортаға көңіл бөлу күшейді, соған сәйкес экологиялық талаптар да жіті бақыланып, сақтала бастады. Қоршаған ортаны қорғауға және жер қойнауын тиімді пайдалануға бағытталған нормалар күшейтілді.

Заманауи тәсілдерді пайдалана отырып, 2017 жылы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Кодексі қабылданды, ол экономикадағы және табиғи ресурстарды басқару тәсілдеріндегі елеулі өзгерістердің нәтижесі болды.

2017 жылы Жер қойнауы туралы кодекстің қабылдануы табиғи ресурстарды заманауи, тиімді және ашық басқаруға деген ұмтылысты көрсетеді. Бұл заңнама көп жылдық тәжірибенің және өзгермелі ұлттық және жаһандық экономикалық жағдайларға бейімделудің нәтижесі болып табылады.

2017 жылғы Жер қойнауы туралы кодекс геологиялық барлау мен тау-кен жұмыстарына инвестиция салу үшін қолайлы жағдай жасады. Транспарентті және тұрақты ережелер, заманауи технологиялар мен бақылау тетіктерін енгізу қазақстандық және шетелдік инвесторлардың салаға инвестиция салуға қызығушылығын оятуда.

Жер қойнауын басқаруға заманауи цифрлық технологияларды енгізу мемлекеттік органдар мен жер қойнауын пайдаланушылар қызметінің ашықтығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Электрондық лицензиялау, мониторинг және есеп беру жүйелері басқару процестерін барлық мүдделі тараптар үшін ашық, жауапты және қолжетімді етеді.

Жер қойнауы туралы кодекс жергілікті қоғамдастықтардың мүдделерін ескереді және жер қойнауын пайдаланушылардың әлеуметтік жауапкершілігі бағдарламаларын іске асыру арқылы олардың дамуына ықпал етеді. Жер қойнауын пайдалану бойынша қызмет жүзеге асырылатын аймақтарда жаңа жұмыс орындарын құру, инфрақұрылымды және әлеуметтік саланы дамыту жергілікті халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және өңірлердің экономикалық дамуына қолдау көрсетеді[7].

2017 жылғы «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі Қазақстанның табиғи ресурстарын игеру және басқару үшін үлкен маңызға ие. Оның қабылдануы жер қойнауын басқарудың заманауи стандарттарына ұмтылуды, инвестиция тартуды, қоршаған ортаны қорғауды және жергілікті қауымдастықтар алдындағы әлеуметтік жауапкершілікті көрсетеді. Кодекс саланың және тұтастай алғанда елдің тұрақты және теңгерімді дамуын қамтамасыз етудің негізгі құралы болып табылады.

Қазақстандағы жер қойнауына меншіктің конституциялық негізі мемлекеттік бақылау мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдаланудың маңызды құқықтық негізін құрайды. Ұлттық заңнама нақты ережелер мен ережелерді белгілейді, бірақ қолдану тәжірибесі құқық қолдану тәжірибесін одан әрі жетілдіру және бақылауды күшейту қажеттілігін көрсетеді. Болашақ ұрпақ игілігі үшін жер қойнауы ресурстарының ашықтығы мен тұрақты пайдаланылуын қамтамасыз ету маңызды міндет болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. В.А. Тюлинов "Право недропользования и охраны окружающей среды" (1920)
2. Декрет Совета Народных Комиссаров "О земле" (1920).
3. Ермекова, Г. К., Толегенова, С. Т. (1991). Право собственности Республики Казахстан: учебник.
4. Суханов Е.А. Право собственности и иные вещные права (1999).
5. «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1992).
6. «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 27 желтоқсандағы Кодексі.
7. "Законодательство о недрах" - А.М. Архипов (2010)